

tapadhatna a gyanú, hogy voltaképpen vagy elméletileg lehetne náluk még nagyobb, még végletesebb, még erősebb vagy még tisztább. Éppen azzal, hogy az Artemisz emlegette törvény voltaképpen egymáshoz méri őket és így formát, konkrét erőmértéket szab nekik, vagyis abban a meghatározott értelemben mutatja egyenlőnek az istenek performatív erejét, hogy nem tudják egymás akcióit megakadályozni vagy inkább (hiszen az, hogy Poszeidon végrehajtja a megígért átkot, értelemszerűen megakadályoz másvalamit, például Artemisz lehetséges ellenakcióit) érvényteleníteni, azon tulajdonságukkal definiálja ezeket a szuperperformatívumokat, hogy kivitelezésüket és végbemenésüket lehetetlen sikerületlennek (érvénytelennek vagy üresnek) nyilvánítani, mivel nem bizonyulhatnak – Austin terminológiája szerint – „mellélövésnek”. Ezen a ponton csábító volna annak a meglehetősen érdekes kérdésnek a nyomába eredni, hogy miféle, itt bővebben nem tárgyalható *politikai* („politikai teológiai”?) vonatkozásai vagy következményei lehetnek a (beszéd)tettek konvencionálisáról alkotott ilyen, alternatív, ámde isteni felfogásnak. Az itt nyomon követett probléma szempontjából ez a kérdés mindenesetre elsődlegesen azon performatív ellentmondások számára képezne horizontot, amelyek abból fakadnak, hogy az emberi nyelv minden jel szerint ki van szolgáltatva az olyan szuperperformatívumoknak, amelyekkel nem rendelkezik és amelyeket nem is tud véghezvinni, sőt igazából idézni sem, legfeljebb eskük, átkok, ígéretek és hasonló formájában *szimulálni*. Az emberi beszédaktusok eme alárendeltsége vagy kiszolgáltatottsága teszi szükségsszerűvé azokat a defenzív karakterű intézményeket, amelyekből Austin végső soron a beszédaktusok sikerültségi feltételeit származtatja: az Artemisz által jellemzett isteni törvénytől minden tekintetben eltérő emberi *konvenciókat*.

KRITIKA

KONKOLY DÁNIEL

Táguló körök, szerk. Buda Attila „...mi szépség volt s csoda”, szerk. Buda Attila – Nemeskéri Luca – Pataky Adrienn

Az utóbbi néhány évben egyre élénkebb figyelem övezi az egykori Újhold folyóirat szerzőinek munkásságát, különösképpen Nemes Nagy Ágnesét. Nem csak a szerzőnő életművéhez kötődő konferenciák, monográfiák, valamint az eddig meg nem jelent költeményeket is közlő, újra kiadott *Összegyűjtött versek* tanúsítja ezt, hanem az Újhold körével foglalkozó tanulmánykötetekben megfigyelhető népszerűsége is. Ezt érhetjük tetten a Buda Attila által szerkesztett *Táguló körök* (továbbiakban I. kötet), illetve a „...mi szépség volt és csoda” című (továbbiakban II. kötet), némileg rendhagyó szerkezetű kiadványok tartalomjegyzékeiben is. A szóban forgó kötetek ugyanis nemcsak tanulmányokat, hanem az Újhold szerzőihez kapcsolódó különböző kiadatlan vagy nehezen hozzáférhető dokumentumokat is közölnek. Például Nemes Nagy, illetve Rába György szakdolgozatát, valamint a költőnő és Lengyel Balázs külföldi utazásai során született leveleket, naplófeljegyzéseket.

A *Táguló körök* első tanulmánya Hernádi Mária írása, amely az Újhold folyóirat és évkönyv történetét dolgozza fel. Hernádi szövege nemcsak a szóban forgó folyóirattal most ismerkedők számára nyújt kitűnő bevezetést, hanem a periodika és annak szélesebb vonzáskörébe tartozó szerzők kutatói számára is tartogat érdekességeket. Elsőként arról a hatástörténeti horizontról olvashatunk, amelybe az Újhold alkotói tudatosan igyekeznek beilleszteni magukat. (I, 12–14) Ottlik Géza a háború utáni hónapokban nem is egy új folyóiratnak, hanem a Nyugatnak az újraindításán gondolkodik. Az ebből a törekvésből kinövő csoportosulás fő törekvései közé tartozott, hogy irodalomon kívüli szempontoknak alá nem rendelhető művészetet alkossanak, publikációs lehetőséget biztosítson nemzedéküknek, a háború túlélőinek, amiként szívesen tekintettek magukra. Így tehát nem meglepő, hogy inkább Babits Mihály és Kosztolányi Dezső műveihez nyúlnak vissza szívesebben, mint Ady Endrééhez. Az említett szerzők mellett még József Attilát deklarálták elődjükként. A tanulmány azonban a lap alapításakor leszögezett egyik szándékkal mintha nem számolna, mikor

rendre a versek genezisének idején működő kultúrpolitikai viszonyok tényéből vezeti le Nemes Nagy bizonyos poétikai eljárásait. Jóllehet az említett körülmények hatása eltagadhatatlan az adott korpuszra nézvést, mégis célravezetőbb lenne ezek vizsgálatakor az irodalom „belpolitikáját” figyelembe vevő szempontokat is mozgósítani.

Érdekes lehet elidőznünk a több tanulmány által is csupán említés szintjén szereplő költőelődöknél, ez a jelenség ugyanis az írások irodalomtörténeti reflektálatlanságát tükrözi. Kivételt képez Pataky Adrienn (II, 27–53) és Lénárt Tamás (II, 18–26) tanulmánya, melyek igyekeznek a hazai irodalomértésben bizvást legproduktívabban alkalmazható történeti modell (klasszikus modernség, történeti avantgárd, későmodernség) hálójában elhelyezni Nemes Nagy költészetét. A tanulmányok irodalomtörténeti aluldetermináltsága többször kétséges értelmezői lépésekre ad okot. Ilyen például az a jelenség, hogy több írás is kontinuitást tételez Nemes Nagy költeményei és értelmező esszéi között. Ezzel azonban a szóban forgó értekezések éppen azt hangsúlyozzák, amit az irodalomtörténet határozottan tagad, vagyis azt, hogy az újhaldas költészet nyelve egy szubjektum fennhatósága alatt állna. Az eljárás, amely Nemes Nagy költeményeinek értelmezését poetológiai írásaiból vezeti le, tehát egy olyan nyelvszemlélet viszonyai közé utalja vissza az alkotásokat, amely leginkább a klasszikus modernségnek sajátja. Legerőteljesebben talán Lehóczky Ágnes tanulmánya (I, 44–60) feltételez összefüggéseket Nemes Nagy esszéi és versei között, ellentmondásba keveredve így nem csak önmagával, de a felhasznált Nemes Nagy-írásokkal is, melyek közül az egyiket függő beszédben a következőképpen idézi: „hatalmas a távolság aközött, amiről írni akarunk, és amiről írunk”. (I, 48) A dolgozatban Nemes Nagy nyomán felbukkanó nyelvválságról is szólnunk kell. (I, 52) A fogalom ugyanis rendszerint úgy kerül elő a tudományos közbeszédben, mint amely a 20. századi traumatikus események okán áll elő. Ez a megállapítás azonban azt sugallja, mintha ezt megelőzően adott lett volna egy olyasfajta kommunikációs szituáció, melyben a nyelv a gondolatok maradéktalan továbbítójaként képes funkcionálni. Ha lett volna is ilyen, az valószínűleg nagyban csökkentette volna a költészet lehetséges teljesítményét, melyet az egyik Nemes Nagy-értekezés éppen nyelv által és másképpen nem, csupán a nyelv által bejelenthető tapasztalattal azonosít. (I, 54) Lehóczky mellett Pataky tanulmánya is említ olyan helyeket Nemes Nagy esszéiből, amelyek fölött korántsem járt el az idő. A költő Rilkéről írt esszéjében például így fogalmaz: „a vers nem próza [...] nem azért nem-próza, mert »formája« van, ríme, ritmusa, hanem azért, mert közlendő – saját szavain kívül – közölhetetlenek”. (II, 34) Itt tehát a modern irodalom létjogosultságának kritériumát, a mediális fordíthatatlanságot fedezi fel Nemes Nagy.

A modern irodalom mediális fordíthatatlanságát példázza kitűnően Gagy Miklós Ottlik-tanulmánya (II, 124–137), amely az *Iskola a határon* megfilmesítésének terveihez, majd kudarcához köthető dokumentumokat dolgozza fel. Első ízben Jancsó Miklós vállalkozott a regény adaptációjára, de a szerző a terveket végighallgatva gyorsan elutasította a filmrendezőt. Végül Bereményi Géza javaslatára Gothár Péter lett a következő vállalkozó, aki Kapecz Zsuzsa és Pataki Éva segítségével el is készíti a forgatókönyvet. Ottlik azonban nem elégedett a végeredménnyel, anyagi okokra hivatkozik az adaptáció kudarca kapcsán, bár Bereményi szerint ez nem lehetett

probléma. A tanulmány részletesen elemzi Ottlik bejegyzéseit az elkészült forgatókönyvbe, innen tudhatjuk meg, hogy a filmadaptáció jelentősen kilúgozta volna az irodalmi mű sajátos teljesítményeit, például az idősíkok és a nézőpontok összetettségét. Ottlik Gézának azonban nem csak a film, hanem a rádió médiumával is meggyűlt a baja. Thimár Attila tanulmánya (I, 74–84) Ottlik rádióról írt esszéit veti össze a *Valencia-rejtély* című rádiójátéknak szánt, de ilyen formában soha be nem mutatott alkotásával. Thimár kimutatja Ottlik fennmaradt forgatókönyve alapján, hogy a *Valencia-rejtély* nem tudta kihasználni a műfaj adottságait. Nincsenek instrukciók a hangkulisszák alkalmazására, vagy ahol említ akusztikai effekteket a szöveg, ott a kivitelezhetőség kérdőjeleződik meg, például a hóesés vagy az idősíkok közötti ugrások hangkulisszákkal való leképezhetősége.

Mint azt az imént részletezett dolgozatok is mutatják, a gyűjteményekben nemcsak műértelmező, hanem az újhaldas szerzők alkotói tevékenységének tágabban értett kontextusát feltáró tanulmányok is helyet kapnak. Az első kötet második írása (Hernádi Mária: *Rónay György és az Újhaldas*) az újhaldasok által Rónay Györgyre testált spiritus rector-szereppel vet számot. A Nyugat harmadik generációjához tartozó alkotó alakja köré csoportosuló „csütörtöki találkozások” – melyeket „Rónay-asztalnak” is neveztek – valójában egy olyan szellemileg pezsgő közeget igyekezett megteremteni – az ötvenes évek pártpolitikailag irányított kultúrájával szemben –, melyben a fiatal alkotók megismerhették és kritizálhatták egymás alkotásait. Itt említhetjük Nemeskéri Luca tanulmányait is, amely a Magyar Orfeusz című folyóirat 1956 őszére tervezett, de végül meg nem valósuló megjelenésének körülményeit járja körül. Nemeskéri másik tanulmánya (I, 85–94) pedig Nemes Nagy önéletrajzaiban elő-, illetve eltűnő életrajzi részletek miérettjeit vizsgálja. Hasonlóan nem a szoros értelemben vett műértelmező tanulmányok közé sorolhatjuk Z. Urbán Péter tanulmányait is (I, 95–106; II, 101–123), amelyek Lakatos István hagyatékával foglalkoznak. Az első átfogó képet nyújt a hátrahagyott írások Lakatos által a jövőbeli filológusok számára gondosan előkészített mivoltáról, míg a második a *Száz arcod* ciklusát megelőző és előkészítő levélformában írt naplót dolgozza fel a költemény vázlatos értelmezése előtt. Talán nem teljesen érdektelen párhuzamot tételezni Lakatos szóban forgó verse és Kassák Lajos 1920-as években született költeményei között, hiszen – ahogy erre Lakatos kapcsán Urbán céloz is (II, 103) – mindkét költő alkotásai bizonyos technikai eszközök működése mentén értik meg a költészet teljesítményét (Kassáknál a gramofon, lásd 22. sz. *költemény*, míg Lakatosnál a hang reprodukcióját elsőként lehetővé tevő eszköz mellett a „mozilámpa” is megjelenik).

A kötetekben olvasható írások közül több is megkísérel új szempontokat bevezetni a szóban forgó korpusz értelmezésébe. Ilyen például Nemeskéri Luca egyik tanulmánya (*Testek és szerepek: 'nő' és 'férfi' Nemes Nagy Ágnes korai, kötetbe fel nem vett verseiben*, I, 38–43), amely Schein Gábor egy Nemes Nagy költészetéről tett megállapítását problematizálva azt vizsgálja, hogy miként jelennek meg a nemi szerepek a költő bizonyos verseiben. Nemeskéri az *Alkony* című vers kapcsán jut arra a megállapításra, hogy a nemi szerepek gyökeresen nem mozdíthatnak ki a vers által, de a férfi és a női attribútumok határai elbizonytalanodnak, tehát az értekezés végül azt

bizonyítja, amivel szembe akart helyezkedni, tudniillik, hogy a nemi szerepek nem válnak élesen szét Nemes Nagynál. Sajnos kevés alkalommal érvényesített szempont a költő verseinek értelmezésében a szövegek textualitásának játékba hozatala, annak ellenére is, hogy Kulcsár Szabó Ernő irodalomtörténete már 1993-ban felhívja erre a figyelmet. Ezt a hiányosságot akarja orvosolni Lengyel Valéria *Szavak és sorok között* (II, 54–64) című írása, amely Nemes Nagy *Között* című versének értelmezése közben igyekszik érvényesíteni az adott szempontrendszerrel. A versben központi szerepet játszó közöttség eddig ki nem aknázott jelentésrétegére kerül a hangsúly, vagyis arra, hogy mi a jelentősége annak, hogy a közöttség a vers címét szerepeltető, különálló sorok esetében az ekképpen elválasztott strófák közöttségére is utalhat. (II, 59) Jóllehet a tárgyalt névutó legalább még egy, a vers szempontjából korántsem mellékes konnotációt, a közvetítés aktusát is tartalmazhatja. Ez pedig a közöttséggel összefüggésbe hozott levegő szempontjából válik érdekessé, amely maga is egy közvetítő médium, de ez a mivolta csupán egy másik közegen (ruhaujj) keresztül válik nyilvánvalóvá a költemény első soraiban. Mindez pedig azért lehet izgalmas, mert az egész vers működésének kicsinyítő tükröként gondolható el a jelenség.

Hernádi Mária Nemes Nagy példázatverseivel foglalkozó tanulmánya (II, 65–100) is újszerű szempontokat érvényesít, amikor az életmű lírai darabjait négy típusba véli besorolhatónak. Ezek a következők: dalszerű, példázatos, dramatikus, illetve szonáta formájú költemények. (II, 65) A jelen dolgozatban tárgyalt verstípus (példázatvers) is tovább bontható két kategóriára: a szentenciaszerű és az allegorikus példázatversre, amelyek Hernádi szerint a „jelölő” és a „jelölt” kifejtettségének mértékében különböznek. Némileg azonban problematikus az imént említett két terminus, hiszen azokat a szaknyelv kevésbé a hasonlat két tartománya közötti distinkcióra, mint inkább Saussure nyomán a jel két alkotóelemének megnevezésére használja. A tanulmány által javasolt kategorizálás megkönnyítheti a versek interpretációját, de éppen ezáltal, a típusba történő besorolás a költemények értelmezésén való gyors továbblendülést is magával vonhatja.

Urbanik Tímea tanulmánya (II, 138–148), amely Mészöly Miklós hetvenes években született prózai műveinek recepcióját tekinti át, egy inkább provokatívnak, mintsem tényszerű közlésnek szánt mondattal indít („Mészöly Miklós irodalomtörténeti elhelyezése valójában még várat magára”, II, 138), melyet az általa feldolgozott tanulmányok sem látszanak visszaigazolni. Nem világos tehát miként, talán a tárgyalt értelmezők által javasolt irodalomtörténeti besorolással szembeni polémiaként kell értenünk a kijelentést, erre viszont a dolgozat későbbi részei nem kerítenek sort.

Végezetül két dologról kell még szót ejtenünk. Egyrészt arról, hogy bizonyos el nem hanyagolható életművel rendelkező újhaldas szerzők (például Pilinszky János és Mándy Iván) alkotásai miért nem jutnak szóhoz az értekezők tanulmányaiban. (Utóbb a szerkesztők biztosítottak róla, hogy a sorozat harmadik kötetében helyet kapnak az említett szerzők is.) Másrészt a kötetek műfajilag eklektikus szerkezetéről és az ezekben olvasható tanulmányok bizonyos eljárásai közötti lehetséges összefüggésről is szólnunk kell. Ugyanis a gyűjtemények második felében olvasható szö-

vegközlések arra a nem minden esetben adekvát lépésre csábíthatják az irodalomtudóst, hogy ne csupán a primer szövegek olvasásából bontsa ki a szövegek lehetséges értelmét, hanem bizonyos szerzői élmények, vagy poetológiai fejtegetések segítségével spórolja meg az olvasás „nehéz textuális munkáját”.

(Ráció, Budapest, 2014–2015.)